

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.100>

УДК: 914:332.14

І.В. ГОНТАРЕВА, д-р екон. наук, проф.,
професор кафедри маркетингу, менеджменту та підприємництва
Харківській національній університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
 orcid.org/0000-0002-2242-378X

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ З УРАХУВАННЯМ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Ключові слова: позитивні тенденції, негативні тенденції, соціально-економічний стан, передумови розвитку, малий бізнес.

Досліджено стан соціально-економічного розвитку Донецької області за 2014–2020 рр. Проведено дослідження соціально-економічних вимірів розвитку Луганської області. Виділені основні позитивні та негативні передумови розвитку Донецької та Луганської областей. Виділені позитивні передумови потребують підтримки у напрямі посилення цих тенденцій, а негативні — значних фінансових вкладень для корінних змін. Так, активізація малого бізнесу в Донецькій області й підтримка подальшого розвинення малого бізнесу в Луганській області є передумовою економічного зростання цих територій у майбутньому.

Вступ. До початку бойових дій Донецька область забезпечувала 11–14 % валового внутрішнього продукту України, а Луганська — ориєнтовно 4–5 %. З початком бойових дій 2014 р. було втрачено визначальну частину економічного потенціалу, зруйновано важливі виробничо-збутові ланцюги, що призвело до різкого економічного падіння та послаблення позицій цих регіонів у національній економіці, проте наявний дохід населення у розрахунку на одну особу у Донецькій та Луганській областях (рис. 1) зростає у 2017–2019 рр.

Різниця між наявними доходами населення у розрахунку на одну особу в середньому по Україні та в досліджуваних областях щороку збільшується. Так, станом на 2019 р. у Донецькій області цей показник становить 57,6 % від середнього значення по країні, а в Луганській області — 31,6 %. Хоча 2014 р. наявний дохід населення у розрахунку на одну особу в Україні та Донецькій області майже співпадали, а в попередні періоди були вищі за середні по країні.

Динаміка ключових показників Донецької та Луганської областей свідчать про наявність істотних структурних деформацій регіональної економіки, які накопичувалися протягом останніх двох десятиріч та загострилися на фоні воєнного конфлікту, втрати значної

Цитування: Гонтарева І.В. Дослідження соціально-економічних передумов розвитку Донецької та Луганської областей з урахуванням діяльності малого бізнесу. *Економіка та право*. 2021, № 2. С. 100–112. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2021.02.100>

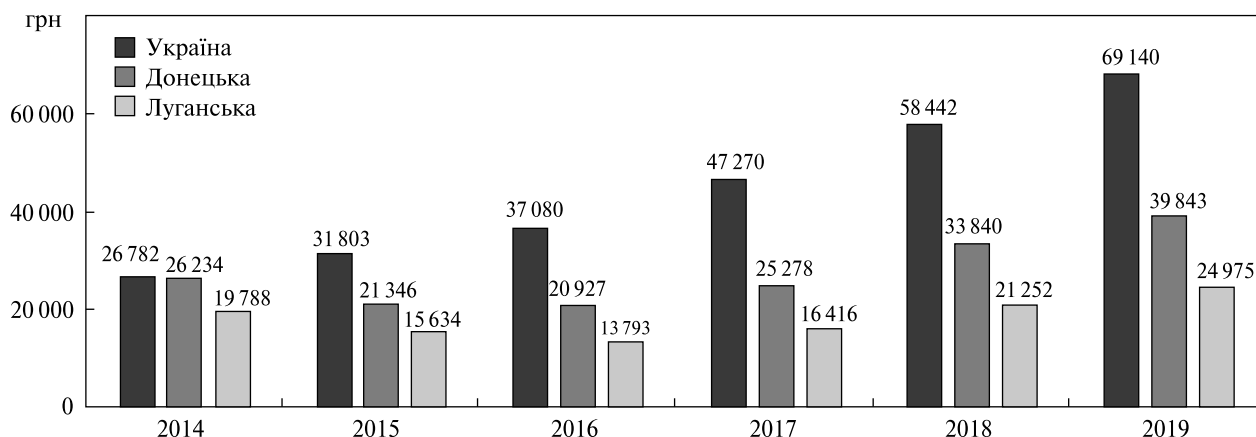

Рис. 1. Найвищий дохід населення у розрахунку на одну особу в Україні, Донецькій та Луганській областях. Складено на основі [1, 2, 3]

частини економічного потенціалу, порушення важливих господарських зв'язків, зниження рівня доходів населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями оцінки стану Донецької та Луганської областей приділяють значну увагу Міжнародні організації [4] та країн ЄС [5], міжнародні Програми ООН із відновлення та розбудови миру за фінансової підтримки урядів Данії, Швейцарії та Швеції [6]. На вітчизняному рівні Концепцію економічного розвитку Донецької та Луганської областей ухвалено Кабінетом Міністрів України [7].

Питанням дослідження економічного стану та перспектив розвитку Донецької та Луганської областей приділена значна увага науково-дослідних інститутів Національної академії наук України, зокрема ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України» [8], Інституту економіки та прогнозування [9] тощо. Проблемам соціальних вимірів присвячено дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [10] та ін.

Деякі питання щодо соціально-економічних вимірів представлені в роботах окремих дослідників. Так А.В. Черкасов концентрує увагу на економічному дослідженні окремих районів Донецької та Луганської областей України, які були утворені в результаті укладення Мінських угод і участі міжнародних посередників, а також на вивченні особливостей розселення жителів окремих регіонів Донбасу [11]. К.Є. Мойсеєнко [12] оцінює індикатори за складовими: макро- та мезоекономічний аналіз, аналіз інвестиційної активності, зовнішньої

політики та соціальних показників у Донецькій та Луганській областях та в Україні загалом для виявлення впливу постконфліктних територій на усю країну.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та виділення позитивних і негативних передумов у розвитку Донецької та Луганської областей в умовах коронакризи з урахуванням діяльності малого бізнесу.

Результати дослідження. Донецька область — адміністративно-територіальна одиниця України, в якій 18 районів і 28 міст обласного значення, що об'єднують 1298 населених пунктів (з них 14 % — міські поселення, 86 % — сільські населені пункти). Станом на 01.12.2019 в області створено 12 територіальних громад, з них шість міських, дві селищні та чотири сільські ОТГ. У зв'язку з тим, що м. Донецьк розташований на непідконтрольній Україні території, адміністративні органи регіональної влади тимчасово переміщені до м. Краматорськ і частково — до м. Маріуполь.

У структурі земельного фонду переважають сільськогосподарські угіддя: на територію регіону (разом із тимчасово окупованими територіями) припадає 2,0 млн га сільськогосподарських угідь (майже 5 % сільськогосподарських угідь України), з яких 81 % — рілля (по Україні — 78 %), 14 % — пасовища (по Україні — 13 %). Зазначені землі характеризуються високою природною родючістю (майже 91 % ґрунтів — ґрунти з підвищеним, високим та дуже високим вмістом гумусу).

Мінерально-сировинна база області є однією з найрозвиненіших в країні за видами та обсягами використання мінерально-сировин-

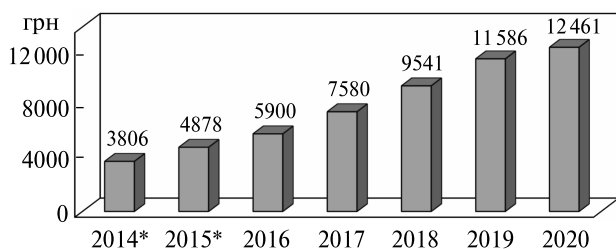

Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата одного працівника (номінальна) у Донецької області у 2014—2020 рр. Складено на основі [2]

них ресурсів, серед яких майже 50 % — це паливно-енергетична сировина, зокрема кам'яне вугілля, метан вугільних родовищ, вільний газ. Найважчими є неметалічні корисні копалини, зокрема будівельна, гірничо-хімічна, нерудна сировина для металургії тощо. Лісистість області становить 7,7 %, що нижче за оптимальний рівень (12 %).

Вагоме місце в економіці Донецької області посідає промисловість. У структурі промислового виробництва переважають металургійний та паливно-енергетичний комплекси. Металургійний комплекс представлений мережею

металургійних, коксохімічних і вогнетривких підприємств, це п'ять металургійних підприємств, два коксохімічних підприємства, чотири вогнетривкі підприємства та одне підприємство з постачання металургійних флюсів. На цих підприємствах працюють близько 40 тис. осіб. Найбільший промисловим центром в області є Маріуполь. Наявність воєнного конфлікту на території регіону призвела до втрати істотної частини його промислового потенціалу та зниження показників соціально-економічного розвитку області (табл. 1).

Динаміка зміни середньомісячної заробітної плати одного працівника (номінальна) у Донецькій області показує зростання у 2014—2020 рр. (рис. 2).

У 2015—2019 рр. зростання рівня середньомісячної заробітної плати спостерігається на рівні 21—28 % по відношенню до переднього року, проте 2020 р. знижуються темпи зростання номінальної заробітної плати одного працівника до 8 % порівняно з 2019 р. Однак подібна тенденція спостерігається в багатьох країнах світу і пов'язана з пандемією COVID-19. У 2020 р. рівень заробітної плати в Донець-

Таблиця 1. Основні показники соціально-економічного розвитку Донецької області у 2014—2020 рр. [2]

Показники соціально-економічного розвитку області за роками	2014*	2015*	2016	2017	2018	2019	2020
Середньомісячна заробітна плата одного працівника (номінальна), грн	3806	4878	5900	7580	9541	11586	12461
Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн	944,0	360,8	356,3	538,0	497,6	582,1	1013,5
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	150299,7	96041,5	186077,0	231190,4	282261,8	264520,4	229352,3
Індекс промислової продукції (до попереднього року)	70,1	63,9	106,0	87,4	102,2	87,0	96,2
Індекс сільськогосподарської продукції (до попереднього року)	102,2	63,1	106,3	102,2	90,4	117,4	96,0
Обсяг виробленої будівельної продукції, млн грн	9496,1	4400,0	2660,5	3106,2	5267,6	6263,2	10122,7
Експорт товарів, млн дол. США	7898,3	3124,4	3149,9	4020,0	4459,4	4111,7	3583,4
Імпорт товарів, млн дол. США	1878,3	**	968,6	1794,4	1995,4	1994,7	1324,0
Сальдо (+, -)	6020,1	**	2181,3	2225,6	2464,0	2117,0	2259,4
Вантажообіг, млн т км	17652,2	**	596,7	438,2	13637,4	12395,3	11611,2
Пасажирообіг, млн пас. км	6993,6	**	1539,8	1823,4	2576,3	2101,5	1380,6
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	60030,2	28600	37458,5	22482,5	28752,4	35164,4	37465,9

Примітка: * — дані наведено за січень—жовтень відповідного року, ** — офіційно даних немає.

кій області був вищим на 7,5 %, ніж в Україні загалом.

Рівень заборгованості з виплати заробітної плати у 2016—2020 рр. У Донецькій області зростає, найбільші темпи зростання заборгованості з виплати заробітної плати спостерігаються 2020 р. Основна частка суми заборгованості (на 01.01.2021) припадає на промисловість — 95,3 %, зокрема добувна промисловість і розроблення кар'єрів — 41,2 %, переробна промисловість — 52,2 %. Зростання заборгованості з виплати заробітної плати у добувній промисловості та розробленні кар'єрів в основному припадає на економічно активні підприємства, а у переробній зростає за рахунок підприємств-банкрутів. Найбільша питома вага боргів із заробітної плати в області спостерігається в містах Покровськ (50,6 %), Мирноград (8,8 %), Костянтинівка (7,6 %) і Торезьк (6,5 %).

Обсяг реалізованої промислової продукції Донецької області (рис. 3) зростав у 2016—2018 рр.

У 2019—2020 рр. обсяги промислової продукції порівняно до попереднього року знижуються на 6,3 та 13,3 % відповідно. Зниження обсягів у 2020 р. відбулося у зв'язку з пандемією COVID-19 та внаслідок погіршення кон'юнктури ринків. Донецька область має найнижчу частку малого та середнього бізнесу в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) — 13,2 та 21,9 % відповідно (в Україні — 19,2 та 42,6 % відповідно).

Попри промисловоорієнтовану структуру економіки Донецької області, аграрний сектор є істотним сегментом (рис. 4). Індекс сільськогосподарської продукції в Донецькій області 2019 р. має найбільший темп зростання в порівнянні з попереднім роком (117,4 %). 2020 р. індекс сільськогосподарської продукції знижується, зокрема за рахунок рослинництва. З огляду на специфіку природно-кліматичних умов регіону, рослинництво спрямоване на вирощування зернових (озима та яра пшениця, кукурудза) і технічних (соняшник) культур. Водночас спостерігається скорочення частки кормових культур, а також картоплі, овочів та баштанних. Частка тваринництва Донецької області залишається однією з найвищих в Україні. 2020 р. у тваринництві знижується виробництво молока та поголів'я сільськогосподарських тварин, зокрема корів та птиці свійської. Найбільша частка виробництва продукції тваринництва припадає на Вол-

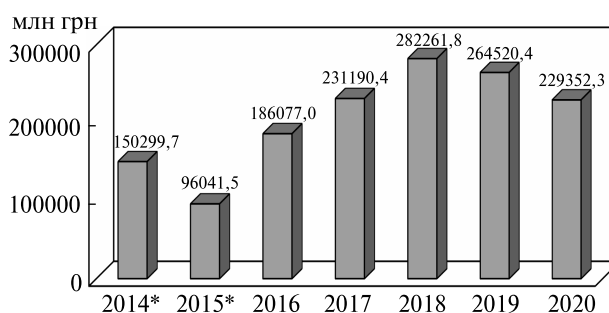

Рис. 3. Обсяг реалізованої промислової продукції Донецької області у 2014—2020 рр. Складено на основі [2]

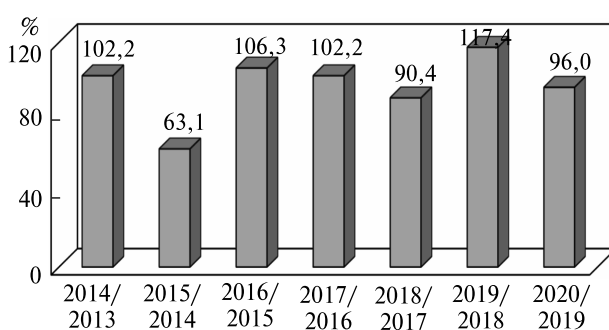

Рис. 4. Індекс сільськогосподарської продукції Донецької області у 2014—2020 рр., у % до попереднього року. Складено на основі [2]

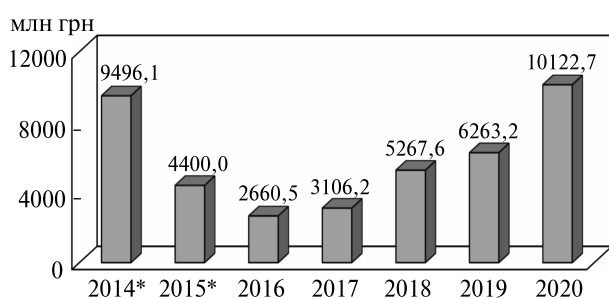

Рис. 5. Обсяг виробленої будівельної продукції Донецької області у 2014—2020 рр. Складено на основі [2]

новаський та Мар'їнський райони Донецької області.

Обсяг виробленої будівельної продукції у Донецькій області (рис. 5) у 2014—2016 рр. мав спадну тенденцію.

Відновлення будівництва розпочинається з 2017 р., а 2020 р. темп зростання складає 135,6 % по відношенню до 2019 р. Структуру будівельної продукції складають: 83,1 % — інженерні споруди, 15,6 % — нежитлові будівлі, 1,3 % — житлові будівлі.

Донецька область провадить активну зовнішньоекономічну діяльність, яка має значний вплив на розвиток регіону. Так, експорт

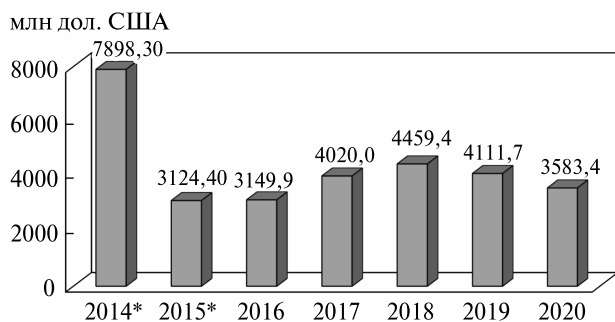

Рис. 6. Експорт продукції Донецької області у 2014—2020 рр. Складено на основі [2]

продукції Донецької області (рис. 6) має значну частку у загальному виробництві реалізованої продукції регіону.

У 2017—2019 рр. експорт продукції Донецької області становить більше 4 млрд дол. США, 2020 р. рівень експорту знижується. 81,2 % експортованих товарів — недорогочінні метали та вироби з них, зокрема чорні метали (77,6 %). Мінеральні продукти становлять 6,2 %, зокрема сіль, сірка, землі та каміння — 5,2 %. Частка в експорті машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання становить 7,8 % у 2020 р., це на 18,1 % більше порівняно з 2019 р. Збільшення відбулося за рахунок експорту ядерних реакторів, котлів та машин (7,2 % частка у загальному експорті 2020 р.). Основні країни, куди здійснювався експорт продукції, — Італія (21,9 %), Туреччина (12,4), Російська Федерація (12,4), Польща (7,6), США (6,7) та Китай (3,9 %). Загальний рівень експорту в країни ЄС становить 46,3 %.

Імпорт продукції у регіоні в 2020 р. знижується на 33,6 % по відношенню до 2019 р. Частка імпорту мінерального палива, нафти і продуктів з її перегонки становить 56,3 %, але обсяг імпорту в натуральному виразі знижується 2020 р. порівняно з 2019 р. на 42,6 %. 2020 р. найбільший рівень імпорту продукції здійснювався з країн: США (30,5 %), Російська Федерація (27,8), Китай (12,4), Німеччина (3,8) та Чехія (3,1). Загальний рівень імпорту з країн ЄС складає 17,4 %.

Сальдо зовнішньоторговельного балансу Донецької області у 2014—2020 рр. є позитивним, попри значне зниження відносно попередніх років. Коефіцієнт покриття експортом імпорту у Донецькій області склав 2,71 2020 р. та 2,06 — 2019 р., хоча спостерігається загальне зниження обсягів імпорту та експорту у 2020 р.

Перевезення вантажів в регіоні забезпечується автомобільним, залізничним і морським транспортом, а пасажирів — міським електричним, автомобільним, залізничним (до 2015 р. — авіаційним) транспортом. Як наслідок бойових дій спостерігається руйнування ключових транспортно-логістичних зв'язків, структура перевезення пасажирів і вантажів у Донецькій області зазнала суттєвих змін.

Так, внаслідок ускладнення логістики залізничних перевезень, закриття повітряного простору та фактичної ізоляції Маріупольського морського торговельного порту від багатьох вантажовласників, істотно знизилась частка вантажообігу.

До 2017 р. статистичні спостереження не враховували залізничний транспорт, перевезення якого складаються значну частку у вантажообігу Донецької області. Так 2020 р. більше 90 % вантажообігу здійснює залізничний транспорт, за даними регіональної філії «Донецька залізниця» ПАТ «Укрзалізниця». Обсяги перевезених вантажів автомобільним транспортом складають 33,5 %, а залізничним транспортом — 66,2 %.

Одночасно в результаті збільшення навантаження на автомобільні дороги з боку важкого, великогабаритного, вантажного транспорту, в Донецькій області спостерігається зруйнування покриття автомобільних доріг. Маршрутну мережу Донецької області обслуговують 189 перевізників різних форм власності. Перевезення здійснюється 1,2 тис. одиниць рухомого складу (автобусів), з яких 417 автобусів курсують у міжміському автобусному сполученні, 779 автобусів — у приміському сполученні.

Пасажирообіг у Донецькій області (рис. 7) має спадну тенденцію та в основному здійснюється автомобільним транспортом.

2020 р. знижується пасажирообіг у млн пас. км на % в порівнянні з 2019 р. За видами транспорту його забезпечували (%): автомобільний транспорт — 57,13; тролейбусний — 15,23; трамвайний — 9,64; залізничний — 8,00.

2020 р. перевезення пасажирів (тис. осіб) здійснювалося таким чином: 49,67 % автомобільним транспортом, 32,14 % тролейбусами, 16,23 % трамваями та тільки 1,96 % залізничним транспортом.

Оборот роздрібної торгівлі Донецької області (рис. 8) у 2018—2020 рр. починає відновлюватися. Так, темпи росту обороту роздрібної

торгівлі по відношенню до попереднього року становлять: 2018 р. 27,89 %, 2019 р. — 22,30 %; 2020 р. — 6,54 %. Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі зосереджено у містах Маріуполь (37,3 %), Краматорськ (17,0 %) та Бахмут (6,2 %).

Найбільший товарооборот (продажу бензину моторного, палива дизельного, пропану і бутану скраплених) здійснюється через мережу автозаправних станцій (АЗС) Донецької області, що налічує 261 одиницю (з них автомобільних газонаповнювальних компресорних станцій (АГНКС) — 22 одиниці).

Дослідження стану соціально-економічного розвитку Донецької області дало змогу виділити такі позитивні риси:

- сільськогосподарські землі регіону характеризуються високою природною родючістю;

- мінерально-сировинна база області є однією з найрозвиненіших в Україні за видами та обсягами використання мінерально-сировинних ресурсів, серед яких майже 50 % — паливно-енергетична сировина;

- вагомe місце в економіці області посідає промисловість, де сконцентровано промислові підприємства та експлуатується близько трьохсот родовищ і рудопроявів;

- 2020 р. порівняно з 2019 р. обсяг продукції у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів збільшився на 5,2 %, металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів — на 6,0 %;

- розвинутий аграрний сектор, у рослинництві переважає вирощування зернових (озима та яра пшениця, кукурудза) і технічних (соляник) культур;

- частка тваринництва регіону залишається однією з найвищих в Україні, найбільше виробництво продукції тваринництва розташоване у Волноваському та Мар'їнському районах Донецької області;

- 2020 р. рівень заробітної плати на 7,5 % вищий, ніж середній по Україні;

- зростання обсягів будівельної продукції у 2017—2020 рр., зокрема, інженерні споруди становлять 83,1 % у загальному обсязі робіт;

- Донецька область провадить активну зовнішньоекономічну діяльність, яка має значний вплив на розвиток регіону;

- загальний рівень експорту в країни ЄС зростає та 2020 р. склав 46,3 %;

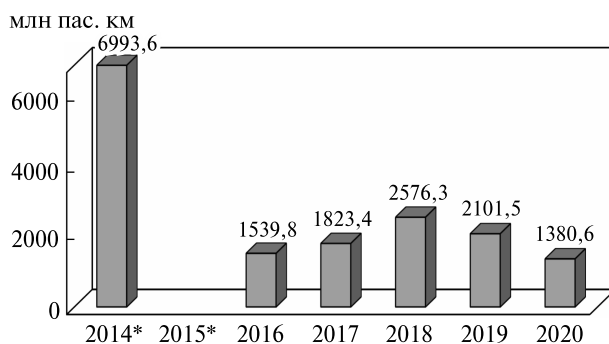

Рис. 7. Пасажирообіг Донецької області у 2014—2020 рр. (відсутні офіційні дані на сайті за 2015 рік). Складено на основі [2]

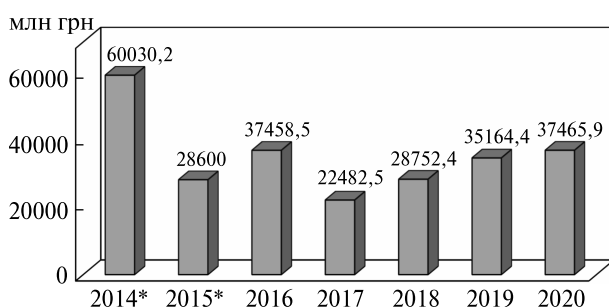

Рис. 8. Оборот роздрібної торгівлі Донецької області у 2014—2020 рр. Складено на основі [2]

- 2020 р. частка в експорті машин, обладнання та механізмів, електротехнічного обладнання складає 7,8 %, вона зросла на 18,1 % по відношенню до 2019 р. Збільшення відбулося за рахунок експорту ядерних реакторів, котлів та машин;

- позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу у 2014—2020 рр.;

- оборот роздрібної торгівлі у 2018—2020 рр. починає відновлюватися.

До негативних рис стану соціально-економічного розвитку Донецької області слід віднести:

- наявність воєнних дій на території регіону;

- втрата істотної частини промислового потенціалу області та зниження показників її соціально-економічного розвитку;

- 2020 р. знижуються до 8 % темпи зростання номінальної заробітної плати одного працівника порівняно з 2019 р.;

- рівень заборгованості з виплати заробітної плати у 2016—2020 рр. у регіоні зростає, найбільші темпи зростання заборгованості з виплати заробітної плати спостерігаються 2020 р. Зростання заборгованості з виплати заробітної

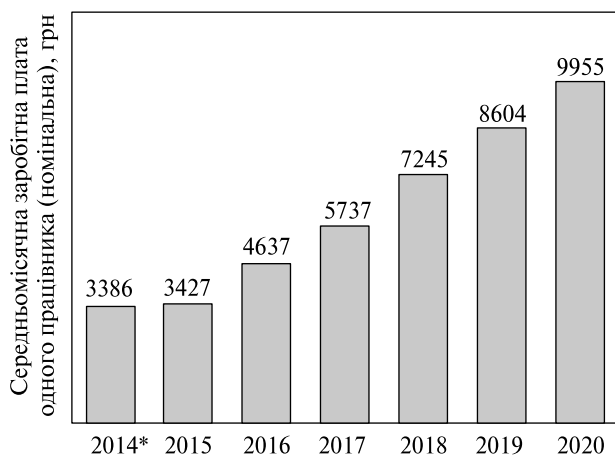

Рис. 9. Середньомісячна заробітна плата одного працівника (номінальна) в Луганській області за 2014—2020 рр. Складено на основі [3]

плати у добувній промисловості та розроблені кар'єрів в основному припадає на економічно активні підприємства, а у переробній зростає за рахунок підприємств-банкрутів;

- 2019—2020 рр. знижуються обсяги промислової продукції;
- Донецька область має найнижчу частку малого та середнього бізнесу в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) — 13,2 % та 21,9 % відповідно;
- у загальному обсязі виробленої будівельної продукції частка житлових будівель становить 1,3 %;

- 2020 р. рівень експорту знижується, 81,2 % експортованих товарів — недорогі метали та вироби з них, зокрема чорні метали (77,6 %), мінеральні продукти складають 6,2 %, зокрема сіль, сірка, землі та каміння — 5,2 %;

- руйнування ключових транспортно-логістичних зв'язків, ускладнення логістики залізничних перевезень, закриття повітряного простору та фактична ізольованість Маріупольського морського торговельного порту від багатьох вантажовласників;

- через збільшення навантаження на автомобільні дороги важкого, великогабаритного, вантажного транспорту в області спостерігається руйнування покриття автомобільних доріг;

- пасажирообіг у Донецькій області має спадну тенденцію та в основному здійснюється автомобільним транспортом.

Луганська область є адміністративно-територіальною одиницею, що розташована на сході України, переважно в басейні середньої течії річки Сіверський Донець. З вересня 2014 р. фактичним адміністративним центром області є місто Северодонецьк. Із 2014 р. частина території відноситься до тимчасово окупованої території, на підконтрольній Україні території знаходиться 569 адміністративно-територіальних одиниць: 12 районів, 12 міст, у т. ч. Северодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне, 28 селищ міського типу та 517 сільських населених

Таблиця 2. Основні показники соціально-економічного розвитку Луганської області у 2014—2020 рр. [3]

Показники соціально-економічного розвитку області за роками	2014*	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Середньомісячна заробітна плата одного працівника (номінальна), грн	3386	3427	4637	5737	7245	8604	9955
Заборгованість із виплати заробітної плати, млн грн	364,56	506,78	412,32	577,17	517,2	481	213,3
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	23807,9	24770,3	36908,2	20772,6	20748,5	20292,1	16827,0
Обсяг виробленої будівельної продукції, тис. грн	2484,22	534778	679560	574303	614942	648294	669573
Експорт товарів, млн дол. США	1019,61	257,8	403,3	213,52	189,02	146,62	121,61
Імпорт товарів, млн дол. США	468,21	318,4	328,4	241,02	251,22	237,92	190,71
Сальдо (+, -)	551,41	-60,7	74,9	-27,5	-62,2	-91,3	-69,1
Вантажообіг, млн т км	1662,6	**	**	462,5	384	548,2	400,1
Пасажирообіг, млн пас. км	1424,7	**	**	327,7	277,4	166	86
Оборот роздрібної торгівлі, млн грн	15773,5	3102,3	9051,4	5782,8	8176,9	10277,3	11334,1

Примітка: *— січень-травень, ** — відсутні офіційні дані.

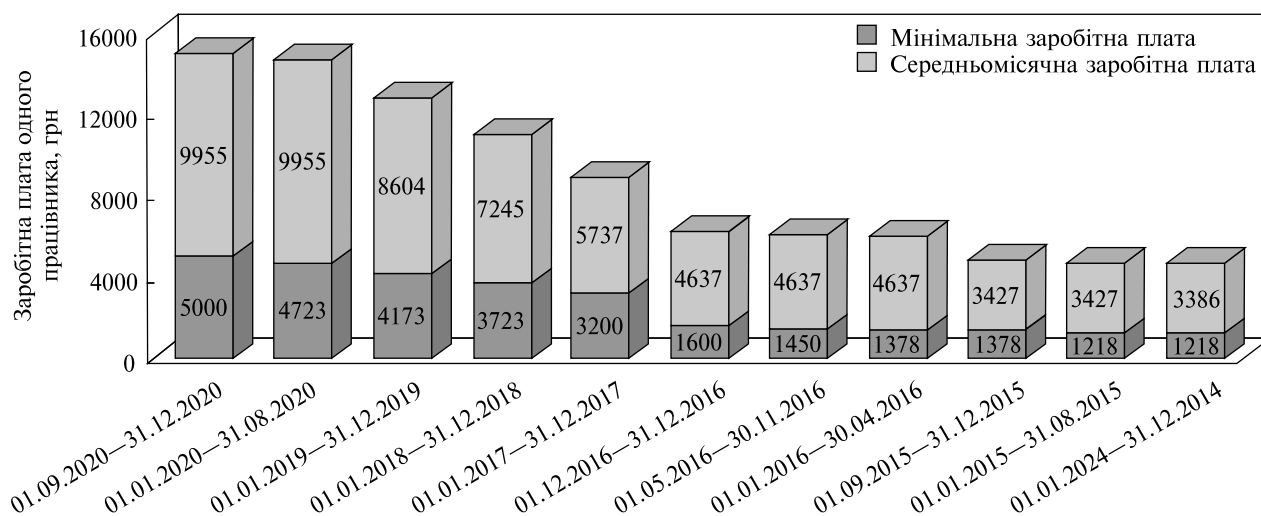

Рис. 10. Взаємозв'язок середньомісячної заробітної плати одного працівника в Луганській області та мінімальної заробітної плати за 2014—2020 рр. Складено на основі [3]

пунктів. Площа Луганської області становить 26,7 кв км, з яких 73,3 % використовується для сільськогосподарського виробництва. Ґрунти родючі, головним чином чорноземи. Потужність найродючіших пластів досягає товщини 1 м, іноді більше.

Мінерально-сировинна база області складається з великої кількості корисних копалин, основною з яких є кам'яне вугілля. У ВВП України вплив Луганської області становив орієнтовно 4 %, починаючи з 2014 р. показники соціально-економічного розвитку Луганської області значно погіршилися (табл. 2).

Дані за 2014 р. представлено тільки за січень—травень, що зумовлено відсутністю офіційних даних на сайті Головного управління статистики Луганської області. Динаміку зміни кожного з показників розглянемо детальніше. Середньомісячна заробітна плата працівників за період 2014—2020 рр. зросла майже утричі (рис. 9).

Так, у 2014—2015 рр. рівень середньомісячної заробітної плати майже не змінюється. З 2016 року розпочинається зростання заробітної плати на 35 %, 2017 — 24 % та 25 % — у 2018 р. Далі темпи зростання середньомісячної заробітної плати знижуються до 18,8 % у 2019 та 15,70 % у 2020 р. Характерною є галузева диференціація зарплат. Найбільшою була заробітна плата працівників підприємств, установ, що відносяться до таких видів діяльності: добування кам'яного та бурого вугілля, наукові дослідження та розробки, державне управління й оборона.

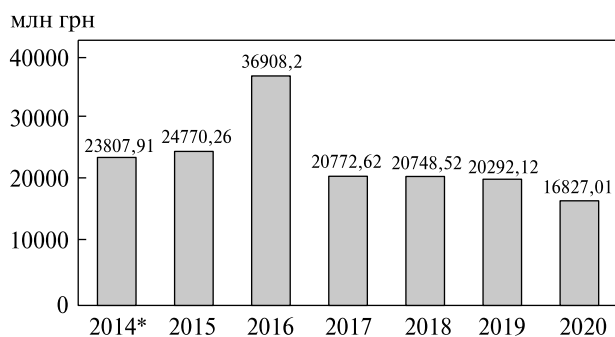
До того ж зростання середньомісячної заробітної плати в області пов'язано із зростанням мінімальної заробітної плати в Україні (рис. 10).

Так, рівень середньомісячної заробітної плати одного працівника (номінальної) в Луганській області майже удвічі вищий від мінімального. Винятком є 2016 р., коли рівень середньомісячної заробітної плати в 2,9—3,4 раза вищий за мінімальну. Зі зміною рівня оплати праці змінюється і заборгованість із виплати заробітної плати.

У 2014—2015 рр. спостерігається значне зростання заборгованості з виплати заробітної плати (2013 р. — 41,5 млн грн). У порівнянні з попереднім роком у 2016 р. наявне зниження заборгованості на 19 %, а 2017 бачимо зростання на 40 % до 577,17 млн грн. У 2018—2020 рр. спостерігається зниження заборгованості із виплати заробітної плати в Луганській області, навіть 2020 р. на 56 %. На 01.12.2020 основна частка загальної суми боргу припадала на промисловість (88,8 %), більше половини боргу утворено на підприємствах добувної промисловості і розробленні кар'єрів (125,1 млн грн або 58,6 %). Збільшення загальної суми боргу з виплати заробітної плати у листопаді 2020 р. спостерігалось у шести містах та районах, а найсуттєвіше — у Попаснянському районі (на 34,4 млн грн) та у м. Лисичанську (на 26,2 млн грн).

Обсяг реалізованої промислової продукції (рис. 11) в Луганській області за 2014—2020 рр. знижується майже за всіма роками, окрім 2016 року.

Рис. 11. Обсяг реалізованої промислової продукції в Луганській області за 2014—2020 рр., млн грн. Складено на основі [3]

На підконтрольній території здійснюють виробничу діяльність 480 промислових підприємств, з яких: 28 — добувна промисловість і розроблення кар'єрів, 369 — переробна промисловість. Основні підприємства зосереджено у містах Северодонецьк, Рубіжне, Лисичанськ, Кременна.

У 2014—2015 рр. обсяг реалізованої промислової продукції в Луганській області скоротився майже утричі в порівнянні з попередніми роками (2013 р. — 62 167,6 млн грн). 2016 р. спостерігається зростання реалізованої промислової продукції порівняно з 2015 р. на 49 %. 2017—2019 рр. спостерігаються невеликі коливання обсягів у напрямку зниження. 2020 р. обсяг реалізованої промислової продукції в Луганській області знижується на 17,1 %, що пов'язано з пандемією *COVID-19*.

Луганська область має значну питому вагу малого та середнього бізнесу обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) — 42,7 та 37,8 % відповідно (в Україні — 19,2 та 42,6 % відповідно).

Виробництво борошна пшеничного чи пшенично-житнього зменшилося в порівнянні з 2019 р. на 28,9 %, хліба та виробів хлібобулочних нетривалого зберігання на 19,0 %, масла вершкового (жирністю не більше 85 %) на 9,3 %, олії соняшникової та сафлорової та їх фракції, нерафіновані (крім хімічно модифікованих) на 11,4 %, молока і вершків коагульованих, йогурту, кефіру, сметани та інших ферментованих продуктів на 6,0 %. Загалом обсяг продукції сільського господарства за 2020 р. порівняно з 2019 р. в усіх категоріях господарств зменшився на 14,6 %, на підприємствах зменшився на 15,4 %, а у господарствах населення — на 12,8 %. У 2020 р. індекс обсягу виробництва продукції

тваринництва порівняно з 2019 р. становив 83,7 %, у т. ч. на підприємствах — 85,5 %, у господарствах населення — 83,3 %. В усіх категоріях господарств відбулось зменшення поголів'я великої рогатої худоби (на 8,2 %), у т. ч. корів — на 6,2 %, овець та кіз — на 4,0 %, птиці — на 12,5 %, та збільшилось поголів'я свиней — на 0,9 %.

Водночас видобуток кам'яного вугілля збільшився на 7,6 %. Також спостерігалось зростання виробництва молока та вершків незгущених й без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю більше 1 %, але не більше 6 % у первинних пакуваннях об'ємом нетто не більше 2 л на 74,3 %; пива солодового (крім пива безалкогольного і пива з вмістом алкоголю не більше 0,5 %) на 6,4 %.

На погіршення результатів діяльності промислового комплексу вплинула велика кількість факторів, зокрема складне логістичне сполучення та, як наслідок, неможливість отримати сировину й реалізувати готову продукцію, відсутність державного фінансування на технічне переоснащення добувної промисловості, неконкурентоспроможність продукції через непомірно високу ціну на газ, що є сировиною, та відсутність дієвих антидемпінгових заходів на ввезення дешевих замінників.

2020 р. НЕК «Укренерго» завершила будівництво підстанції (ПС) 500 кВ «Кременська» в м. Кременна Луганської області. Будівництво, розпочате в жовтні 2018 р., за проектом повинно було тривати 12 місяців. Однак через довгі зволікання органів влади в утвердженні документів проекту і землевідведення термін завершення будівництва переносився двічі. Кінцева вартість будівництва складе 1,269 млрд грн з ПДВ, що на 26,2 % менше початкової — 1,719 млрд грн.

Після успішного завершення випробувань під навантаженням підстанція може працювати в штатному режимі в складі ОЕС України, і регіон отримає додаткові 500 МВт потужності. Це насамперед підвищить надійність енергозабезпечення споживачів, що проживають на півночі Луганщини, зніме обмеження для роботи промисловості на повну потужність (зокрема Северодонецького «Азоту» і Лисичанського нафтопереробного заводу) і дасть можливість для розвитку регіону.

Трансформаторна потужність підстанції допоможе зняти ризики відключення півночі Лу-

ганської області від електропостачання в разі втрати потужності на Луганській ТЕС. Зараз потреби регіону становлять близько 280 МВт, а в зимовий період — 350 МВт. Під час роботи на повну потужність промисловості Луганського енерговузла сумарне навантаження складе близько 500 МВт. Нова підстанція забезпечуватиме абсолютну більшість потреб півночі Луганської області та за проектом передбачає можливості для розширення.

Загальні обсяги виробленої будівельної продукції в Луганській області (рис. 12) зростають у 2014—2020 рр.

У 2016 р. спостерігається значне зростання обсягів будівельної продукції, яке спрямоване, зокрема, на нове будівництво, реконструкцію та технічне переоснащення, — 63,5 % від загального обсягу виконаних будівельних робіт; капітальний і поточний ремонт — 22,6 та 13,9 % відповідно. 2016 р. в Луганській області прийнято в експлуатацію 7078 м² загальної площі житла, розташованого в одноквартирних будинках. Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла у 2016 р. порівняно з 2015 р. складає 31,8 %, у міських поселеннях прийнято в експлуатацію 6061 м² житла або 85,6 %, у сільській місцевості — 1017 м² (14,4 %). Житловий фонд в Луганській області збільшився з 342,2 тис. квартир у 2014 р. до 366,7 тис. квартир у 2019 р.

Зовнішньоекономічна діяльність Луганської області (рис. 13) має позитивне сальдо у 2014 та 2016 рр., а негативне — у 2015 та 2017—2020 рр. Через воєнні дії в регіоні та пандемію COVID-19 більшість промислових підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, значно скоротили обсяги виробництва, спричинені ускладненням з оновлення технологічного та виробничого процесу, виникненням логістичних проблем та негативних наслідків коронакризи.

2020 р. зовнішньоторговельні операції проводились з партнерами із 74 країн світу. Значними були експортні поставки товарів серед країн-членів ЄС. Валютна виручка від експортних поставок становила (%): папір та картон — 23,5; органічні хімічні сполуки — 18,0; одяг та додаткові речі до одягу, текстиль — 8,9; інші продукти хімічної промисловості — 8,6; зернові культури — 6,8; дорогоцінне та напідорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них — 6,8; пластмаси, полімерні ма-

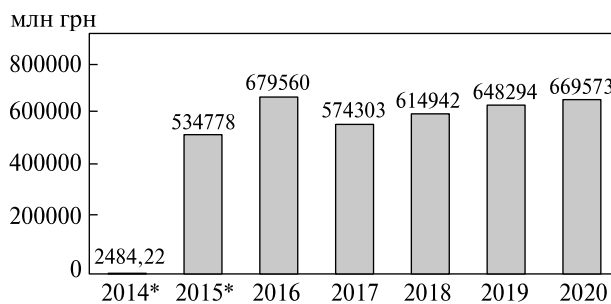

Рис. 12. Обсяги виробленої будівельної продукції в Луганській області за 2014—2020 рр., млн грн. Складено на основі [3]

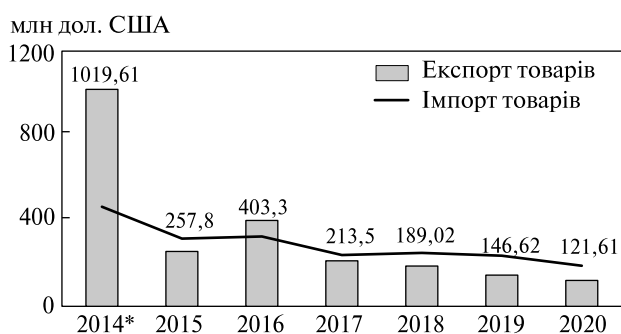

Рис. 13. Експорт-імпорт товарів в Луганській області за 2014—2020 рр., млн дол. США. Складено на основі [3]

теріали — 4,5; білкові речовини — 4,4; котли, машини, апарати і механічні пристрої — 4,1.

До товарів, що імпортувалися, відносяться надходження палива мінерального, нафти і продуктів її перегонки (30 %), маси з деревини (11,7 %), пластмас і полімерних матеріалів (10,7 %), продуктів неорганічної хімії (7,2 %).

Оборот роздрібної торгівлі в Луганській області значно зменшився 2014 р. (2013 р. — 37464,4 млн грн), 2015 р. спостерігалось зменшення обороту роздрібної торгівлі в Луганській області майже у п'ять разів. Порівняно з 2014 р. зменшилися фізичні обсяги оптового продажу портландцементів (на 96,6 %), вугілля кам'яного (на 96,5 %), ячменю (на 88,1 %), чорних металів (на 80,9 %), олив та мастил нафтових (на 64,4 %), газойлів (палива дизельного) (на 55,8 %), мазутів паливних важких (на 48 %), бензину моторного (на 47,5 %), пластмаси та гуми у первинних формах (на 40,7 %). Водночас збільшилися фізичні обсяги оптового продажу пропану і бутану скрапленого (на 55,6 %), насіння гірчиці, ріпаку і кользи, кунжуту, соняшнику (на 27,6 %), пшениці (на 14,7 %). Серед продовольчих товарів підприємствами оптової торгівлі 2015 р. найбільше

було реалізовано молочних продуктів, масла та сирів, напоїв алкогольних, м'яса та м'ясних продуктів, вод мінеральних та напоїв безалкогольних, соків фруктових та овочевих, шоколаду та виробів кондитерських цукрових. Значну частку оптового товарообороту (44,3 % або 1684,9 млн грн) становить перепродаж товарів іншим підприємствам оптової торгівлі.

У 2016—2020 рр. спостерігається зростання обороту роздрібною торгівлі в Луганській області. 2020 р. роздрібний товарооборот підприємств (юридичних осіб), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля, збільшився на 13,6 % порівняно з 2019 р. Основними напрямками доходів є продаж світлих нафтопродуктів і газу, газойлів (палива дизельного), пропану і бутану скраплених, газу природного скрапленого або у газоподібному стані (метану).

Отже, до позитивних рис соціально-економічного стану Луганської області відносяться:

- мінерально-сировинна база області складається з великої кількості корисних копалин, зокрема, це кам'яне вугілля;
- понад 70 % площ області використовується для сільськогосподарського виробництва;
- середньомісячна зарплата працівників за період 2014—2020 рр. зросла майже утричі;
- у 2018—2020 рр. спостерігається зниження заборгованості із виплати заробітної плати, зокрема 2020 р. — на 56 %;
- 2016 р. спостерігається зростання реалізованої промислової продукції в порівнянні з 2015 р., а основні промислові підприємства зосереджені у містах Северодонецьк, Рубіжне, Лисичанськ, Кремінна;
- 2020 р. видобуток кам'яного вугілля збільшився на 7,6 %;
- область має значну питому вагу малого та середнього бізнесу в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) — 42,7 % та 37,8 % відповідно;
- завершено будівництво підстанції (ПС) 500 кВ «Кремінська» в м. Кремінна Луганської області, що дасть змогу отримати додаткові 500 МВт потужності та підвищити надійність енергозабезпечення споживачів;
- зростають загальні обсяги виробленої будівельної продукції;
- у 2016—2020 рр. в області спостерігається поступове відновлення обороту роздрібною торгівлі.

До негативних рис соціально-економічного стану Луганської області потрібно віднести такі:

- із 2014 р. частина території відноситься до тимчасово окупованої території;
- воєнний конфлікт в регіоні;
- 2020 р. локдаун та перерви у роботі підприємств у зв'язку з пандемією *COVID-19*;
- основна частка загальної суми боргу з виплати заробітної плати припадає на промисловість (88,8 %), зокрема на підприємства добувної промисловості і розроблення кар'єрів (у Попаснянському районі та у м. Лисичанську);
- у 2017—2020 рр. обсяг реалізованої промислової продукції постійно знижується;
- більшість промислових підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, значно скоротили обсяги виробництва на експорт;
- обсяг продукції сільського господарства за 2020 р. порівняно з 2019 р. в усіх категоріях господарств зменшився на 14,6 %, зокрема, виробництво продукції тваринництва;
- наявні логістичні проблеми під час транспортування вантажів;
- від'ємне сальдо зовнішньоекономічної діяльності;
- оборот роздрібною торгівлі в області значно зменшився в 2014—2015 рр.

Висновки. Дослідження соціально-економічних вимірів передумов розвитку Донецької та Луганської областей дали змогу виділити позитивні та негативні напрями розвитку. Так, до позитивних передумов розвитку областей відносяться: сільськогосподарські землі Донецької та Луганської областей характеризуються високою природною родючістю; мінерально-сировинна база областей є однією з найрозвиненіших в Україні за видами та обсягами використання мінерально-сировинних ресурсів, серед яких майже 50 % складає паливно-енергетична сировина; вагоме місце в економіці Донецької та Луганської областей посідає промисловість; оборот роздрібною торгівлі у 2018—2020 рр. починає відновлюватися. Також слід відмітити, що Донецька область провадить активну зовнішньоекономічну діяльність, яка має значний вплив на розвиток регіону, а сальдо зовнішньоторговельного балансу Донецької області у 2014—2020 рр. є позитивним. Луганська область має значну питому вагу малого та середнього бізнесу в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) — 42,7 та 37,8 % відповідно.

До негативних передумов розвитку Донецької та Луганської областей відносяться: наявність бойових дій на території регіонів; втрата істотної частини промислового потенціалу та зниження показників соціально-економічного розвитку областей; 2020 р. локдаун та перерви у роботі підприємств у зв'язку з пандемією COVID-19; наявні логістичні проблеми під час транспортування вантажів; 2020 р. рівень експорту знизився, більшість промислових підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, значно скоротили обсяги виробництва на експорт; руйнування ключових транспортно-логістичних зв'язків, ускладнення логістики залізничних перевезень, закриття повітряного простору, через збільшення навантаження на автомобільні дороги важкого, великогабаритного, вантажного транспорту в Донецькій області спостерігається руйнування покриття автомобільних доріг. Також

до негативних тенденцій Донецької області відноситься найнижча частка малого та середнього бізнесу в обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) — 13,2 та 21,9 % відповідно.

Позитивні передумови розвитку Донецької та Луганської областей потребують підтримки у напрямі посилення цих тенденцій. Негативні передумови розвитку областей потребують значних фінансових вкладень для корінних змін для покращення ситуації. Так, активізація малого бізнесу в Донецькій області та підтримка подальшого розвитку малого бізнесу в Луганській області є передумовою економічного зростання цих територій у майбутньому.

Напрямом подальших досліджень є проведення консолідованого системного макроекономічного аналізу, аналізу наявної ситуації на регіональному ринку праці, мобільності населення, визначення потреб у забезпеченні трудових ресурсів Донецької та Луганської областей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.04.2021).
2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Донецькій області. URL: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php> (дата звернення: 21.04.2021).
3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Луганській області. URL: <http://lg.ukrstat.gov.ua/statinform.php.htm> (дата звернення: 21.04.2021).
4. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: національна доповідь. НАН України; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. Київ, 2015. 168 с.
5. Комплексний аналіз даних про стан довкілля в Донецькій та Луганській областях. *UNDP Україна*. 15.11.2019. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/UNRPP-environmental-assessment-in-Donetsk-and-Luhanks-oblasts.html> (дата звернення: 27.04.2021).
6. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації. URL: <https://dn.gov.ua/ua/projects/strategiya-rozvitku-doneckoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku> (дата звернення: 27.04.2021).
7. Про схвалення Концепції економічного розвитку Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 № 1660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1660-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Економіко-правові засоби стимулюючого впливу на розвиток. НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. Київ, 2019. 236 с.
9. Соціологічні зрізи українського суспільства (моніторинг соціально-економічних очікувань населення: 2005—2014 рр.): наукова доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2015. 78 с.
10. Оцінка ефективності програм соціальної підтримки за даними спеціального опитування населення. НАН України; Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2020. 64 с.
11. Черкасов А.В. Соціально-економічний розвиток окремих районів Донецької та Луганської областей України: сучасний стан, загрози, перспективи. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 16—22.
12. Мойсеєнко К.Є. Аналіз соціально-економічного стану постконфліктних територій донецької та луганської областей в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7018> (дата звернення: 27.04.2021).

Надійшла 29.04.2021

REFERENCES

1. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Ofitsiyni sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti. URL: <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php> [in Ukrainian].

3. Ofitsiyni sait Holovnoho upravlinnia statystryky u Luhanskii oblasti. URL: <http://lg.ukrstat.gov.ua/statinform.php.htm> [in Ukrainian].
4. Vidrozhennia Donbasu: otsinka sotsialno-ekonomichnykh vtrat i priorityetni napriamy derzhavnoi polityky: natsionalna dopovid. NAN Ukrainy; In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy. Kyiv, 2015. 168 p. [in Ukrainian].
5. Kompleksnyi analiz danykh pro stan dovkillia v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh. *UNDP Ukraina*. 15.11.2019. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/UNRPP-environmental-assessment-in-Donetsk-and-Luhansk-oblasts.html> [in Ukrainian].
6. Stratehiia rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 roku. *Ofitsiyni sait Donetskoi oblasti derzhavnoi administratsii*. 23.04.2021. URL: <https://dn.gov.ua/ua/projects/strategiya-rozvitku-doneckoyi-oblasti-na-period-do-2027-roku> [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Kontseptsii ekonomichnoho rozvytku Donetskoi ta Luhanskoi oblasti: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.12.2020 No. 1660-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1660-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Ekonomiko-pravovi zasoby stymuliuuuchoho vplyvu na rozvytok Donbasu. NAN Ukrainy; In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen. Kyiv, 2019. 236 p. [in Ukrainian].
9. Sotsiolohichni zrivy ukrainskoho suspilstva (monitorynh sotsialno-ekonomichnykh ochikuvan naseleennia: 2005—2014 rr.): naukova dopovid. NAN Ukrainy; DU “In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy”. Kyiv, 2015. 78 p. [in Ukrainian].
10. Otsinka efektyvnosti proham sotsialnoi pidtrymky za danymy spetsialnoho opytuvannia naseleennia. NAN Ukrainy; In-t demohr. ta sots. doslidzh. im. M.V. Ptukhy. Elektronne vydannia. Kyiv, 2020. 64 p. [in Ukrainian].
11. Cherkasov A.V. Sotsialno-ekonomichni rozvytok okremykh raioniv Donetskoi ta Luhanskoi oblasti Ukrainy: suchasnyi stan, zahrozy, perspektyvy. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. No. 7. P. 16-22 [in Ukrainian].
12. Moiseienko K.Ie. Analiz sotsialno-ekonomichnoho stanu postkonfliktnykh terytorii donetskoi ta luhanskoi oblasti v Ukraini. *Efektivna ekonomika*. 2018. No. 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7018> [in Ukrainian].

Received 29.04.2021

I.V. Gontareva

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-2242-378X

RESEARCH OF SOCIO-ECONOMIC PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF DONETSK AND LUHANSK REGIONS INCLUDING THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS

The study of socio-economic dimensions of the preconditions for the development of Donetsk and Luhansk regions allowed to distinguish between positive and negative directions of development. Thus, the positive prerequisites for the development of regions include: agricultural lands of Donetsk and Luhansk regions are characterized by high natural fertility; the mineral resource base of the regions is one of the most developed in terms of types and volumes of use of mineral resources in Ukraine, among which almost 50 % contains fuel and energy raw materials; an important place in the economy of Donetsk and Luhansk regions is occupied by industry; retail trade turnover of Donetsk and Luhansk regions from 2018-2020 begins to recover. It should also be noted that the Donetsk region is active in foreign economic activity, which has a significant impact on the development of the region, and the balance of foreign trade balance of the Donetsk region in 2014-2020 is positive. The positive trend of Luhansk region is that it has a significant share of small and medium business in the volume of sold products (goods, services).

Negative prerequisites for the development of Donetsk and Luhansk regions are: the presence of armed conflict in the regions; loss of a significant part of industrial potential and reduction of indicators of socio-economic development of Donetsk and Luhansk regions; in 2020 lockdown and business interruptions due to the COVID-19 pandemic; there are logistical problems in the transportation of goods; in 2020, the level of exports is declining, most industrial enterprises engaged in foreign economic activity have significantly reduced production for export; destruction of key transport and logistics links, complication of railway logistics, closure of airspace, as a result of increased load on roads from heavy, large, freight transport, in the Donetsk region there is a destruction of road surface. Also, the negative trends of Donetsk region include the lowest share of small and medium business in the volume of sold products (goods, services).

The positive preconditions for the development of Donetsk and Luhansk oblasts need support in the direction of strengthening these tendencies. Negative preconditions for the development of oblasts require significant changes and financial investments for radical changes in the direction of improving the situation. Thus, the intensification of small business in the Donetsk region and support for the further development of small business in the Luhansk region is a prerequisite for economic growth in these areas in the future.

Keywords: positive tendencies, negative tendencies, social and economic condition, preconditions of development, small business